

Oemacha Diemnga

Deel 2

Gebruiken bij ziekte en sterven

Volgens de Amsterdams Portugese traditie

Inhoudsopgave

Inhoud	212
Ziekte	212
Offertas (מי שברך)	212
Hagomeel (הגומל)	213
Rogativa (מצלאין לחולה)	213
Zondebelijdenis (וידוי)	213
Sterven	213
Scheuren (קריעה)	214
Rouwperioden	215
De rouwperiode tot de begrafenis (אנינות)	215
De begrafenis (מצוה)	216
De 7 dagen van rouw (Sjebnga, שבעה)	217
De 30 dagen van rouw (Sjelosjiem, שלושים)	220
De 11 maanden	221
De 12 maanden	221
Verkorting van de 7 en 30 dagen	222
Bij het overlijden van een kind רחמנא לצלן	223
Begrafenis in Medianos (middendagen Feest - חול המועד)	223
De periode tot begrafenis (אנינות)	224
De 7 dagen van rouw (שבעה)	224
De 30 dagen, 11 en 12 maanden	224
Begrafenis 2 ^{de} dag Jom Tob	224
Grafsteen (מצבה)	224
De jaartijd	224
Schrikkeljaar	225
Bezoek aan Beth Haïm	225
Bericht van overlijden (Sjemoenga - שמועה)	225

Gebruiken bij ziekte en sterven

Enkele aanwijzingen voor de Chazzan.....	226
Mienjan	226
De begrafenis.....	226
Tijdens de Sjiebnga	227
Einde Sjiebnga (opstaan)	227
Einde Sjelosjiem.....	228
De steenzetting.....	229
Einde 11 & 12 maanden.....	229
Tsedaka.....	229
Gebruikte termen	230
Gebruikte afkortingen van bronnen:.....	231
Jaartijdtabel	232
Fonetische teksten.....	233
Bij het scheuren	233
Vihi nongam (voor en tijdens het lopen).....	233
Rondgangen Ouderkerk	234
Kadiesj voor rouwenden	236
Kadiesj na het leren	237
Kadiesj in het Rodeamentos-huis.....	238

Inhoud

Er zijn heel veel wetten (Halachot, הלכות) en gebruiken (Mienhagiem, מנהגים) rond ziekte en sterven. Er is veel over geschreven, ook in het Nederlands, zie bijvoorbeeld diverse uitgaven van Sefer Chajim Lanefesj, waarvan de meest recente door de heer A.W. Rosenberg dateert uit 1989. Deze boeken zijn echter niet specifiek gericht op de Amsterdams Portugese tradities en zijn beperkt van opzet. De hier volgende aantekeningen zijn heel specifiek gericht op onze tradities en er komen onderwerpen aan de orde die nergens anders beschreven zijn. Desondanks zal ook deze verhandeling waarschijnlijk niet volledig zijn. In voorkomende gevallen, dan wel bij twijfel, dient men het Rabbinaat te raadplegen.

Ir. J.B. Sondervan, december 2024

Een lijst van gebruikte termen vindt u op pagina 230. Tussen rechte haken [xxx] staat, waar nodig en nuttig, de referentie (zie pagina 231).

Ziekte

Offertas (מי שברך)

Iemand die ziek is, kan Offertas (מי שברך) laten maken in Snoge, bij voorkeur tijdens de Parasa. Eventueel kunnen Offertas worden gezegd bij de Hechal bij het terugbrengen van het Sefer. De tekst luidt:

מי שברך
...NN *que Deus ihe conceda uma saúde perfeita*
שמתנדב(ת) מתנה...

(Opdat G'd hem/haar een volledige genezing schenken), waarbij NN de naam van de zieke is.

Het zal duidelijk zijn dat het verzoek van de zieke zelf moet komen. Komt het verzoek van iemand anders dan zal dit vervangen moeten worden door bijvoorbeeld

מי שברך
...NN *que Deus ihe conceda uma saúde perfeita*
שפלוני(ת) מתנדב(ת) מתנה...
waarbij (ת) פלוני de naam is van de persoon op wiens verzoek de Offertas wordt gemaakt.

Hagomeel (הגומל)

Als de ernstig zieke persoon genezen is, dan moet hij/zij het Hagomeel (הגומל) uitspreken (zie pagina 106) gevolgd door Offertas (מי שברך) door de Chazzan. Deze Beracha (ברכה) kan worden uitgesproken na het oproepen of voor de open Hechal, bij voorbeeld na de dienst. Om Hagomeel te kunnen zeggen moet er Mienjan aanwezig zijn. Een vrouw die Hagomeel zegt komt na de dienst naar beneden. Zij doet zelf de Hechal open voor het uitspreken van de Beracha. Na het uitspreken van het Hagomeel zal de Chazzan Offertas (מי שברך) maken, waarna de dame de Hechal weer sluit.

Rogativa (מצלאין לחולה)

Als iemand zeer ernstig ziek is kan men verzoeken het gebed voor de ernstig zieke (het Rogativa, מצלאין לחולה) uit te laten spreken (zie pagina 108), al dan niet in combinatie met naamsverandering (שינוי השם). Dit kan tijdens elke dienst, ook op Saba en Feest, op de daarvoor bestemde momenten. Met toestemming van Parnassiem en Rabbinaat kan in uitzonderlijke gevallen, zoals tijdens epidemieën, het Rogativa ook buiten de dienst worden uitgesproken.

Zondebelijdenis (וידוי)

Vóór het ondergaan van een levensbedreigende operatie of als de vooruitzichten zijn dat de het onvermijdelijke nadert, zal men de zieke de zondebelijdenis (Widoei, וידוי) laten zeggen (zie pagina 118). Als de zieke niet in staat is dit gebed zelf uit te spreken, kan een ander dat samen met hem/haar zeggen. Het is ook mogelijk om een verkorte tekst uit te spreken, zie hiervoor pagina 120. Bij dit alles dient men uiterste zorgvuldigheid te betrachten om te voorkomen dat de zieke hierdoor onrustig wordt.

Sterven

Voor vragen met betrekking tot al dan niet toegestane medische (be)handelingen rond het sterven dient men zich tot het Rabbinaat te wenden. Enkele vuistregels, van de hand van drie Nederlandse orthodoxe artsen, zijn dat de patiënt geen pijn hoeft te lijden. Men hoeft het leven niet te rekken, maar men mag het niet verkorten. Bovendien is het niet verplicht om elke behandeling te starten, maar een eenmaal gestarte behandeling mag men niet stoppen.

Gebruiken bij ziekte en sterven

Als de tekenen erop wijzen dat het einde nadert, dan zal men de zieke niet meer alleen laten. Het is verstandig om omstreeks dit tijdstip contact op te nemen met het kantoor van de Portugese-Israëlitische Gemeente of met Het Joodse Begrafeniswezen (Het JBW). Deze instanties kunnen helpen met praktische adviezen met betrekking tot het sterven en de Joodse manier van “afleggen”. Men moet ervoor zorgen dat dit onopgemerkt blijft voor de zieke.

Voor Kohaniem is dit het moment om het pand waar de stervende ligt, te verlaten. Dit geldt niet als de stervende één van de verwanten is voor wie de Koheen moet rouwen, te weten zijn echtgenote waarvan hij niet is gescheiden (חופה ולא גט), zijn moeder, zijn vader, zijn zoon, zijn dochter, zijn broer en zijn nooit gehuwde zuster van vaders kant. Een dochter van een Koheen (בת כהן) mag aanwezig blijven.

Als de zieke stervende is zullen de aanwezigen het “Sjemang” (שמע, pagina 122) uitspreken op de traditionele wijze, zodanig dat de laatste woorden worden uitgesproken op het moment dat de ziel het lichaam verlaat (יציאת הנפש). Na het overlijden moeten de rouwenden de Tsidoek Hadien (צידוק הדין – de erkenning van Gods rechtvaardigheid) uitspreken en de aanwezigen staand een scheur aanbrengen in hun kleding (pagina 124).

Scheuren (קריעה)

ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים (בראשית ל"ז ל"ד)
En Jangakob scheurde zijn kleding en treurde een lange tijd om zijn zoon.
(Bereshiet 73, 34)

Na het sterven moeten de rouwende familieleden de Beracha uitspreken (pagina 124, met vertaling):

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם דיין האמת

Baroech ata Adonai Eloheeno melech hangolam, dajan ha'emet.

Men moet rouwen voor “zeven verwanten” (שבע קרובים): vader, moeder, (half) broer en zuster, zoon, dochter en echtgenoot/echtgenote waarvan men niet is gescheiden (חופה ולא גט).

Daarna maken zij staande een scheur in hun kleding (קריעה Keringa) aan hun linker kant. Als het scheuren niet direct na het overlijden heeft plaatsgevonden dan moet dit op een later tijdstip worden gedaan. Dit kan bij voorbeeld aansluitend aan de Tahara (rituele wassing, טהרה) worden gedaan of in de Jadriech (rouwkamer, tegenwoordig op Ter Kleef) tussen ברכו en ויהי נועם. [RJBS] Dames worden geadviseerd om een T-shirt onder de kleding te dragen,

Gebruiken bij ziekte en sterven

zodat het lichaam bedekt blijft na het scheuren van de bovenkleding. De gescheurde kleding moet de hele rouwweek (Sjebnga, שבעה) worden gedragen met uitzondering van Saba. De scheur mag na 30 dagen worden gerepareerd maar bij kinderen die rouwen om hun ouders nooit.

Nu zal men contact opnemen met het kantoor van de Portugese Gemeente of van Het Joodse Begrafeniswezen (Het JBW) voor verdere instructies. Zij zullen helpen bij het “afleggen” volgens de Joodse traditie.

In het geval dat Het JBW niet tijdig kan worden bereikt geven wij hieronder enkele regels om in acht te nemen. Hierbij moet worden aangetekend dat dit slechts een “EHBO kit” is, aanwijzingen die door elke aanwezige (leek) kunnen worden uitgevoerd.

Na het vaststellen van de dood (ca. 20 minuten na het overlijden) worden de ogen en de mond van de overledene gesloten. Indien nodig mag een handdoekje worden gebruikt om de mond gesloten te houden of wordt de kin met een kussen gesteund. Men ontdoet de overledene niet van kleding. De benen moeten recht worden gelegd en de armen naast het lichaam gestrekt neergelegd. Het hele lichaam dient met een doek of laken te worden bedekt. Men mag niet eten of drinken in nabijheid van de overledene. Men doet verder niets en wacht op instructies door de aangewezen Joodse instanties.

Het is een gebruik om vanaf het sterven tot aan de begrafenis bij de dode te waken (שמירת המת). Ook is het gebruikelijk om vanaf het sterven tot het einde van het jaar een “jaartijdlichtje” (נר נשמה) te laten branden.

Rouwperiodes

De rouwperiode tot de begrafenis (אנינות)

Meteen na het overlijden begint de eerste periode van rouw (Aninoet אנינות) voor de “zeven verwanten”, zie pagina 214 bij “Scheuren”. In deze periode zijn de rouwenden vrijgesteld van alle **geboden** maar niet van de **verboden**. Zij mogen geen wijn drinken, geen vlees eten en geen gemeenschap hebben. Ze zeggen geen Ameen (אמן) en gaan niet naar Snoge.

Indien in deze periode een Saba of Feest valt, vervallen de tekenen van rouw, met uitzondering van het hebben van gemeenschap, welke verboden blijft. Men mag uiteraard naar Snoge maar men mag niet worden opgeroepen en

Gebruiken bij ziekte en sterven

geen Kadiejz zeggen. [RBS/KST 709] Als de rouwende de enige Koheen of Levi is dan mag hij wel worden opgeroepen. De Koheen mag geen Doechan zeggen en moet tijdelijk (voor רצה) de Snoge verlaten. [HT, 22-07-2021]

Ook als de rouwperiode in de tussendagen van Feest (Medianos) valt, gelden bovengenoemde regels.

Deze rouwperiode eindigt als de kist met aarde is bedekt.

De begrafenis (מצוה)

De begrafenis (מצוה) dient zo spoedig mogelijk plaats te vinden. Vóór de begrafenis zullen de Lavadores/Lavadrices de rituele wassing (Tahara, טהרה) verzorgen op Ter Kleef. Als de Lavadores/Lavadrices klaar zijn mogen de rouwendenden komen om de overledene de sokken aan te doen. Andere joodse aanwezigen mogen later binnenkomen en Terra Santa (zand uit Israël) in de kist strooien. Na de Tahara wordt de kist in de Jadriech geplaatst en bedekt met een zwart kleed met daarop twee brandende kaarsen. Aansluitend of later vindt er een korte plechtigheid plaats (zie pagina 126) waarbij onder andere Tehiliem (psalmen) worden gelezen om de beurt door heren. In veel gevallen zal het scheuren van de kleding (קריעה) tijdens deze ceremonie plaatsvinden tussen ברכו en ויהי נועם. Na het afroepen van “Vamos Senhores” (laten wij gaan, heren) door de voorganger wordt de kist naar de auto gedragen.

Men begeleidt de overledene door enkele stappen achter de kist aan te lopen.

Aangekomen op Beth Haïm te Ouderkerk aan de Amstel zegt men de Beracha אשר יצר אתכם בדן (zie pagina 210) en wordt de kist naar het Casa dos Rodeamentos gebracht. Als het een mannelijke overledene betreft, worden er zeven omgangen gemaakt (הקפות) om de opgebaarde kist. Zowel bij overleden dames als bij heren kunnen er een of meerdere lijkredes (הספדים) worden gehouden. Op dagen dat er geen Smeekgebeden (תחינות) worden gezegd (pagina 146), zoals op vrijdagmiddag en Rosj Chodesj, zijn er geen omgangen en lijkredenen en gaat men direct naar het graf. De rouwende heren werpen drie maal twee handen vol zand uit het bakje op de kist in het graf. Als er uitsluitend rouwende dames zijn, mogen zij dit doen. Het verder bedekken van de kist wordt, na enkele gebeden, in volgorde en op aanwijzing van de Parnaas of Lavador, door heren gedaan die één voor één elk drie scheppen zand op de kist gooien, waarna het graf tijdelijk met een plank wordt afgedekt. Het verder bedekken van het graf wordt, zo nodig, later door de begrafenisonderneming

Gebruiken bij ziekte en sterven

gedaan. Alle gebeden zijn te vinden vanaf pagina 146. Voor enkele gebeden inclusief het Kadiesj is een fonetische transcriptie toegevoerd (zie pagina 233-238). Voor vertrek bij het graf wordt de baar gekanteld ten teken van het vertrouwen in de komst van de Masjiach, waarna er geen sterfte meer zal zijn.

Zowel op Ter Kleef als op Ouderkerk moeten Kohaniem, anders dan rouwenden zoals vermeld op pagina 214, 2de alinea, in de speciale Kohaniem ruimte plaatsnemen. Op terugweg van het graf hoeft dit niet meer.

De 7 dagen van rouw (Sjiebnga, שבעה)

ויעש לאביו אבל שבעת ימים (בראשית נ י)

Hij (Josef) stelde voor zijn vader een rouw van zeven dagen in (Beresjiet 50, 10).

Deze periode van intense rouw (Sjiebnga, שבעה) begint meteen na het bedekken van de kist en duurt zeven dagen. Deze periode geldt voor alle “zeven verwanten”, zie pagina 214. Na de begrafenis (מצוה) gaat men naar het Rodeamentoshuis. De rouwenden doen hun schoenen uit en **alleen zij** nemen plaats op de lage bank voor de צידוק הדין en Hasjkabot voor de overledene en zijn/haar overleden zeven verwanten, zie pagina 214.

Men verlaat nu de begraafplaats. Alle aanwezigen, behalve niet rouwende Kohaniem, moeten de handen wassen zonder Beracha.

Meestal nuttigen de rouwenden de eerste maaltijd (סעודת הבראה) op Beth Haïm. Als de maaltijd elders wordt genuttigd, moet men erop letten dat deze door derden wordt aangeboden. Het eten mag niet van de rouwenden (אבלים) zelf komen. Deze maaltijd bestaat traditiegetrouw uit brood met een hardgekookt ei. Het is gebruikelijk om de rouwenden de gehele week eten te brengen. Men moet erop letten tekenen van rouw te tonen vóór zonsondergang, omdat anders de dag niet telt als de eerste rouwdag. Tekenen van rouw zijn onder andere het uit doen van de schoenen, het laag zitten of het nuttigen van de maaltijd.

Op Medianos (Chol Hamonged, חול המועד, de tussendagen van Pesach en Soekot) geeft men wel een maaltijd maar zit men niet laag. Op Medianos van Soekot moet men de maaltijd nuttigen in een Cabane (סוכה), indien aanwezig op Beth Haïm of anders op een locatie waar een Cabane is. Op Pesach geeft men Matza met ei. Men zal de handen wassen en na de maaltijd zal Besam worden gezegd door de Chazzan (ברכת המזון לאבלים, pagina 98).

Gebruiken bij ziekte en sterven

Gedurende de Sjiebnga mag men het huis niet verlaten, zit men laag en mag er geen Tora worden geleerd. Het is verboden om zich te wassen, schone kleding aan te doen en om leren schoenen te dragen. Het is niet toegestaan om nagels te knippen, zich te scheren, het haar te knippen, dan wel dit te laten doen. Het hebben van gemeenschap en ook arbeid zijn verboden. Op de dag van de begrafenis leggen rouwenden geen Tefilien (תפילין), ook niet na de begrafenis. Als er een Saba zat in de periode tussen het overlijden en de begrafenis en de begrafenis niet later dan dinsdagmiddag plaatsvindt, dan maakt men ná de begrafenis, maar vóór de maaltijd Habdala (הבדלה) over een beker wijn ("sobre ó vaso"). Als op de dag van de begrafenis Haleel en/of Moesaf (מוסף) wordt gelezen, dan moeten de rouwenden Haleel en/of Moesaf lezen ná de begrafenis, mits het nog dag is. Valt de begrafenis in de Ngomer tijd (עומר) en hebben de rouwenden daarom een of meer Ngomer tellingen overgeslagen, dan moeten de zij na de begrafenis tellen zonder Beracha. De rouwenden blijven daarna tellen zonder Beracha, tenzij de begrafenis op de sterfdag, dan wel een dag later plaatsvond en de rouwenden dus geen, of slechts één telling met Beracha hebben gemist. Op Poeriem zal men voor hen de Megila lezen.

Omdat de rouwenden het huis niet mogen verlaten, zullen er, voor zover mogelijk, diensten (Mienjan, מנין) worden gehouden in het huis waar de rouwenden zich bevinden, meestal in het huis van de overledene. De diensten zijn elders in dit boek te vinden (zie pagina 12-96). Als het redelijkerwijs niet mogelijk is om diensten in het huis van de rouwenden te organiseren dan kunnen zij, onder begeleiding, naar een dienst in Snoge of elders gaan en daar op een lage stoel zitten. In de grote Snoge is daar een speciale lage bank voor achter de Teba. De dienst is dan gelijk aan de gewone dienst in Snoge. De rouwenden zullen de Techinot (Smeekbeden) en de zin "ואני זאת בריתי" niet zeggen. Na de dienst wordt de Tsidok Hadien (צדיק אתה) etc. gezegd, zoals in het huis van de rouwende zou worden gedaan (zie pagina 80).

Een rouwende wordt gedurende de Sjiebnga niet opgeroepen. Dit geldt ook voor een Koheen of Levi, zelfs als er geen andere Koheen of Levi aanwezig is. Als hij per vergissing toch wordt opgeroepen dan moet hij wel komen. Een Koheen zal geen Doechan doen en moet de Snoge tijdelijk verlaten (voor רצה).

Op Saba mag men geen openbare tekenen van rouw vertonen. De rouwenden moeten daarom vlak voor Saba de gescheurde kleding omwisselen voor Saba

Gebruiken bij ziekte en sterven

kleding. Douchen mag niet maar men mag zich wel een beetje opfrissen met koud water. Het is net als een gewone Saba, met de uitzondering dat het hebben van gemeenschap en wassen verboden zijn. De rouwenden zullen in Snoge op een ander plaats zitten dan gewoon, maar niet laag.

Als de begrafenis plaatsvond op Beth Haïm te Ouderkerk aan de Amstel, dan zal op Saba na de Parasa de “grote Hasjkaba” worden uitgesproken met de Offertas (... שמתנדב ... מי שברך ... שמתנדב ...) voor familieleden van de overledene en (...um מתנדב) voor vrienden. Op Saba Medianos wordt dit alleen gedaan voor hen die vóór feest zijn begraven, maar als de 8ste dag Pesach op het Saba valt, voor iedereen. [SH 179L & 180L] Meteen na Saba worden alle rouwvoorschriften zoals hierboven beschreven hervat. De rouwenden moeten vóór de avonddienst de Saba kleding verwisselen voor de gescheurde kleding en weer laag zitten etc.

Uitgaande Saba maakt men Habdala in het huis van de rouwende, inclusief de Besamim (בשמים). Deze Beracha moet echter niet door rouwenden worden uitgesproken (zie pagina 72).

Op Rosj Chodesj, Chanoeka, 5, en 28 Ijar zegt men tijdens het ochtendgebed in het huis van de rouwenden wel Haleel, maar zonder te zingen, zoals men doet op Rosj Chodesj Ab. [TKP pagina 243]

Als Poeriem in deze periode valt, dan gelden dezelfde regels als op Saba. [MbI2-38-4] Chanoeka verandert niets aan de regels van de rouw.

Gedurende de Sjiebnga zal de Besam voor de rouwenden (ברכת המזון לאבלים) (pagina 98) worden gezegd, ook als de rouwperiode op Rosj Chodesj valt, op Chanoeka of op Poeriem.

Op Saba, Poeriem en Medianos wordt deze Besam uitsluitend gezegd als er maximaal drie rouwende mannen aanwezig zijn. Zijn er bij de maaltijd ook niet-rouwenden of meer dan drie rouwenden, dan zegt men de gewone Besam.

Einde van de 7 dagen

De zeven dagen (Sjiebnga, שבעה) eindigen 's ochtends op de 7de dag, waarbij de dag van de begrafenis als eerste dag telt, zelfs al heeft men na de Mietswa maar kort gerouwd tot “nacht”.

Na het ochtendgebed (שחרית) zal de opheffing plaatsvinden, waarbij de rouwenden laag zitten. Na het uitspreken van het לא יבא (zie pagina 164) en eventuele Offertas voor de rouwenden, worden de mannelijke rouwenden

Gebruiken bij ziekte en sterven

door de Chazzan “opgetrokken” en de vrouwelijke rouwenden door een dame. Hiermee is de Sjiebnga rouwperiode afgelopen. De gescheurde kleding wordt uitgedaan, men mag zich wassen, leren schoenen dragen en samenleven.

Als de begrafenis op zondag heeft plaatsgevonden dan eindigt de Sjiebnga op Saba morgen. Daar men echter op Saba geen publieke rouw mag vertonen stopt de Sjiebnga vrijdagmiddag kort voor Saba. Men mag zich niet wassen, maar wel schone kleding aan doen en leren schoenen dragen. De opheffing van de rouw zal nu plaatsvinden vóór de Parasa van het ochtendgebed (שחרית). De rouwenden komen voor de Hechal. De rouwperiode wordt nu opgeheven door Offertas (מי שברך) te maken voor de nabestaanden. Als de begrafenis plaats vond op Beth Haïm te Ouderkerk aan de Amstel, dan zal vóór Moesaf de grote Hasjkaba worden uitgesproken met de Offertas voor familie en vrienden zoals beschreven op pagina 219.

Als de Sjiebnga wegens een verkorting ingaande Feest eindigt (zie pagina 222) dan zal de opheffing plaatsvinden na het middaggebed (Miencha, מנחה) ingaande Feest (zie pagina 227).

Als de Sjiebnga wegens een verkorting eindigt op Saba (zondag is eerste dag Feest) dan zal de opheffing plaatsvinden vóór de Parasa van Miencha (zie pagina 227).

De 30 dagen van rouw (Sjelosjiem, שלושים)

ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום (דברים ל"ד, ח)

De kinderen van Israël treurden dertig dagen over Mosjé (Debariem 34, 8).

De rouwperiode van 30 dagen (Sjelosjiem, שלושים) geldt voor alle zeven verwanten, gelijk aan de Sjiebnga (zie pagina 217). Deze periode begint op het moment dat de kist is bedekt en overlapt dus de zeven dagen intense rouw, de Sjiebnga (שבעה). Gedurende dertig dagen mogen de rouwenden zich niet (laten) scheren of het haar en nagels (laten) knippen en geen muziek beluisteren of feesten bezoeken.

Een rouwende zal gedurende de 30 dagen niet worden opgeroepen. Als er geen andere Koheen of Levi aanwezig is mag de rouwende Koheen of Levi wel worden oproepen. Een Koheen mag de priesterzegen (Doechan ברכת דוכן, דוכן) niet uitspreken en moet de Snoge tijdelijk verlaten (voor רצה).

Einde van de 30 dagen

De periode van 30 dagen eindigt op de ochtend van de 30ste dag, gerekend vanaf de begrafenis.

De opheffing vindt plaats na de ochtenddienst (שחרית). De Chazzan zegt de Tsidoek Hadien (צידוק הדין) en Hasjkaba (pagina 36-40), gevolgd door Kadiesj door de rouwenden (pagina 34). Daarna sommeert de Chazzan de rouwende zonen de baarden te scheren. Hiermee is deze rouwperiode afgelopen.

Als de 30ste dag op Saba valt of de Sjelosjiem worden ingekort vanwege invallend Feest (ערב יום טוב zie pagina 222), dan vindt de opheffing plaats op vrijdagochtend, dan wel de ochtend voor Feest (zie pagina 228).

Als ingaande Feest de zevende dag is van de Sjiebnga, dan wordt de Sjiebnga opgeheven na het ochtendgebed (שחרית) zoals normaal en de Sjelosjiem wegens inkorting na het middaggebed (מנחה zie pagina 222). Rouwenden mogen zich nu scheren, behalve kinderen die rouwen over ouders [HT 05-09-2021], waarvoor geen inkorting geldt. Als ingaande Feest op een Saba valt mag men zich scheren in Medianos (Chol Hamoged חול המועד) (zie pagina 228).

De 11 maanden

Gedurende 11 maanden vanaf de sterfdatum volgens de Joodse kalender zeggen de zonen Kadiesj (קדיש) voor hun ouders. Als er geen zonen zijn kan een ander, bijvoorbeeld een broer, Kadiesj zeggen, maar in dit geval is er geen verplichting en kunnen er geen rechten aan worden ontleend.

Einde van de 11 maanden

De opheffing van de 11 maanden gaat op ze delfde manier als de opheffing van de Sjelosjiem (zie pagina 228).

De 12 maanden

De rouwperiode van 12 maanden geldt alleen voor kinderen die rouwen om hun ouders. Men telt 12 maanden vanaf de sterfdatum volgens de Joodse kalender. Omdat de jaartijd op de sterftedag wordt herdacht, zal in een schrikkeljaar met 13 maanden, de rouwperiode van kinderen een maand voor de jaartijd eindigen.

Gedurende deze periode mogen zij geen muziek beluisteren of feesten bezoeken, maar mogen zich wel (laten) scheren en nagels en haar (laten)

Gebruiken bij ziekte en sterven

knippen. Men mag worden opgeroepen en een Koheen mag de priesterzegen (Doechan ברכת כהנים, דוכן) uitspreken.

Het is gebruikelijk om de gehele 12 maanden een licht te laten branden (נר נשמה). Gedurende de 12 maanden zal de rouwende op een andere plaats in Snoge zitten, door de week en ook op Saba. Na het jaar keert hij terug naar zijn oude plaats. [RJBS]

Einde van de 12 maanden

Er zijn geen ceremonieën voor het einde van de 12 maanden. Het “jaartijdlichtje” kan worden gedoofd en de beperkingen van de rouwenden eindigen.

Verkorting van de 7 en 30 dagen

Als men ten minste een klein uurtje (hoeft geen 60 minuten te zijn) van de zeven dagen (שבעה) heeft gerouwd ingaande Feest, dan wordt dat beschouwd als zeven dagen en is de Sjiebnga rouwperiode voorbij, ongeacht het werkelijk verstreken aantal uren of dagen. Het opstaan geschiedt na het middaggebed (מנחה).

Als de Sjiebnga eindigt ingaande Feest of eerder, dan wordt de periode vanaf het opstaan tot het Feest beschouwd als de gehele 30 dagen rouwperiode (שלושים) en is de 30 dagen rouwperiode voorbij, ongeacht het werkelijk verstreken aantal uren of dagen. Het opheffen geschiedt na het middaggebed (מנחה). Het verbod voor kinderen die rouwen over ouders om zich te (laten) scheren dan wel te (laten) knippen wordt nooit verkort. Nagels knippen mogen zij wel, omdat de 30 dagen rouwperiode is opgeheven.

Feesten in deze context zijn Rosj Hasjana, Kipoer, Soekot, Pesach en Sjaboengot.

Bijzondere verkortingen

1. Een uur Sjiebnga ingaande Rosj Hasjana heft de Sjiebnga op. Kipoer heft de Sjelosjiem op.
2. Een uur Sjiebnga ingaande Kipoer heft de Sjiebnga op. Soekot heft de Sjelosjiem op.
3. Een uur Sjiebnga ingaande Soekot heft de Sjiebnga op. Soekot telt als 15 dagen, zodat na Siemchat Tora nog 8 dagen Sjeslosjiem moet worden gehouden.

Gebruiken bij ziekte en sterven

4. Een uur Sjiebnga ingaande Pesach heft de Sjiebnga op. Pesach telt als 8 dagen, zodat na Pesach nog 15 dagen Sjeslosjiem moet worden gehouden.
5. Een uur Sjiebnga ingaande Sjaboengot heft de Sjiebnga op. Sjaboengot telt als 8 dagen, zodat na Sjaboengot nog 15 dagen Sjeslosjiem moet worden gehouden.
6. Chanoeka en Poeriem geven geen verkorting en tellen wel volledig mee.

Hier is een “uur” niet per se 60 minuten. Het gaat erom dat er een periode bewust gerouwd is.

Bij het overlijden van een kind רהמנא לצלך

Bij het onverhoopte overlijden van kinderen, moge G'd ons behoeden, gelden enkele afwijkende regels:

- Bij dood geboren kinderen, dan wel bij kinderen overleden tot en met de 30ste dag, is er geen Mietswa maar een bescheiden begrafenis zonder ceremonieën. Er zijn geen rouwperioden.
- Kinderen overleden tussen de 31ste dag en de Bar/Bat Mietswa, respectievelijk het 13de en 12de levensjaar [SH Cardozo pagina 11]:
  - a. De Mietswa (begrafenis) is als bij een volwassene, maar zonder Hakafot. [omgangen, KST pagina 646]
  - b. Er wordt geen Kadiesj gezegd tijdens Snoge diensten want Kadiesj zeggen alleen kinderen voor hun ouders. Anderen, zoals vader of broers, mogen Kadiesj zeggen, maar het is geen verplichting en er kunnen geen rechten aan worden ontleend.
  - c. Tijdens de Sjiebnga wordt na de dienst wel Tsidoeck Hadien gezegd, maar geen Hasjkaba. [TKP pagina 343 בנים קטנים]
  - d. Op Saba tijdens de Sjiebnga wordt de grote Hasjkaba niet gezegd.
  - e. Het opstaan na de 7 dagen is gelijk aan het opstaan bij volwassenen maar er wordt geen Hasjkaba gezegd. [SH pagina 210]
  - f. De 7 & 30 dagen rouwperiode voor ouders en eventuele broers en zusters is gelijk als die bij volwassenen.
  - g. Er zijn geen 11 & 12 maanden rouwperioden.
- Vanaf de Bar/Bat Mietswa, respectievelijk het 13de en 12de levensjaar is de rouwverwerking gelijk aan die bij volwassenen.

Begrafenis in Medianos (middendagen Feest - חול המועד)

Als het overlijden plaats vond op Feest of in de tussendagen van Pesach of Soekot (Medianos, חול המועד) dan zijn de rouwregels anders.

De periode tot begrafenis (אנינות)

Op de Feestdagen gelden dezelfde rouwregels als op Saba (zie pagina 215). Op de tussendagen (Medianos) gelden dezelfde regels als op werkdagen (zie pagina 215).

De 7 dagen van rouw (שבועה)

De zeven dagen rouw (Sjiebnga, שבועה) gaan in *na de laatste Feestdag*. Vanaf de begrafenis tot het einde van Feest gelden de rouwregels als op Saba (zie pagina 215). Alhoewel de laatste Feestdag (8ste dag Pesach, 2de dag Sjaboengot en Siemchat Tora) geen publieke rouw kent, telt deze dag wel als een rouwdag, zodat men in de ochtend van de 6de dag na Feest opstaat.

De 30 dagen, 11 en 12 maanden

Voor de resterende rouwperioden is er geen verschil. Deze duren 30 dagen vanaf de begrafenis, de 11 en 12 maanden tellen vanaf het overlijden.

Begrafenis 2de dag Jom Tob

In heel uitzonderlijke gevallen kan een begrafenis plaatsvinden op de tweede of laatste dag van Pesach, Sjaboengot of Soekot. Men dient zich tot het Rabbinaat te wenden voor toestemming en instructies.

Grafsteen (מצבה)

De grafsteen (Matseba, מצבה) wordt bij voorkeur geplaatst binnen het jaar. Op Beth Haïm worden alleen liggende stenen geplaatst. Men moet er op letten de Portugese manier van naamgeving te gebruiken. De tekst op de steen moet altijd door het Rabbinaat worden goedgekeurd. Het onthullen van een Matseba wordt alleen gedaan op dagen dat er smeekebeden (Techinot תחינות, pagina 146) worden gezegd. Voor de ceremonie zie pagina 166-192.

De jaartijd

De jaartijd vindt ieder jaar plaats op de Joodse sterfdag. Het is gebruikelijk om op deze dag een “jaartijdlichtje” aan te steken (נר נשמה). Op deze dag zeggen zonen Kadiesj (קדיש) voor hun ouders. Als er geen zonen zijn kan iemand anders, op verzoek van de familie, dit doen. Het is gebruikelijk om op de jaartijd niet naar feesten e.d. te gaan. Wij kennen het gebruik om een Meldadura (leeravond) te houden ter nagedachtenis van de overledene, waarbij onder andere Miesjnajot worden geleerd (zie pagina 194-208).

Gebruiken bij ziekte en sterven

Het is gebruikelijk om op de Saba van de jaartijd of de daaropvolgende Saba, een zoon, een andere verwant of een bekende van de overledene op te roepen, zodat er Hasjkaba kan worden gezegd. Wij zeggen de Hasjkaba niet vóór de jaartijd maar erna, als blijk van vertrouwen dat de Masjiach vóór de jaartijd zal komen, en de jaartijd zich dan niet meer zal voordoen. [SH pagina 173L] Niet onvermeld mag blijven dat sommige families het gebruik hebben de Hasjkaba juist wèl te laten maken op de Saba vóór de jaartijd.

Schrikkeljaar

Als de sterfdag plaatsvindt in een gewoon jaar in de maand Adar (אדר) of in een schrikkeljaar in de maand Adar I (אדר א), dan zal de jaartijd in een schrikkeljaar plaatsvinden in Adar I (אדר א). [SHBC t.o. pagina 19; zie ook in Heshek Shelomoh, manuscript EH 47 A 20 pagina 29 en DZB]

Als de sterfdag plaatsvindt in een schrikkeljaar in Adar II (אדר ב) dan zal de jaartijd in een gewoon jaar in Adar (אדר) vallen en in een schrikkeljaar zal de jaartijd in Adar II (אדר ב) vallen. [Mbl deel 2 hoofdstuk 36]

Als de sterfdag plaatsvond in een schrikkeljaar op 30 Adar I (ל' אדר א) dan zal de jaartijd in een gewoon jaar vallen op Rosj Chodesj Adar. [RJBS]

De maanden Chesjwan en Kieslew kunnen 29 of 30 dagen hebben.

Als de sterfdag plaats vond op 30ste dan is de jaartijd in de maand met 30 dagen (חודש מלא) op de 30ste en in de maand met 29 dagen (חודש חסר) op Rosj Chodesj van de volgende maand. [RJBS & ש"ע או"ח נ"ה מ"ב סק מה]

Bezoek aan Beth Haïm

Als men 30 dagen niet op deze begraafplaats is geweest zal men de Beracha בדין יצר אתכם zeggen (zie pagina 210). Sommigen hebben de gewoonte om rijst te strooien op het graf. Bij het verlaten van de begraafplaats moet men de handen wassen, echter zonder Beracha. Omdat Kohaniem de begraafplaats niet werkelijk betreden geldt bovenstaande niet voor hen. Slechts na de begrafenis van een van de verwanten die zij wel mogen bijwonen (zie pag 214, 2de alinea) moeten ook Kohaniem de handen wassen.

Bericht van overlijden (שמועה - Sjemoenga)

Als een bericht van overlijden wordt ontvangen voor of op de 30ste dag na het overlijden (שמועה קרובה) en de begrafenis al heeft plaatsgevonden, dan

Gebruiken bij ziekte en sterven

gelden alle regels zoals hierboven vermeld, ingaande op het moment dat het bericht wordt ontvangen. Men moet de kleding scheuren met Beracha, volledige Sjiebnga zitten en volledige Sjelosjiem houden. Uiteraard, met in achtneming van de regels van de verkorting (zie pagina 222). De 11 en 12 maanden tellen vanaf het overlijden zoals gewoonlijk.

Als het bericht ontvangen wordt voordat de begrafenis heeft plaatsgevonden, dan zijn er verschillende situaties:

- Als de rouwende naar de begrafenis gaat dan gelden de normale regels zoals hierboven beschreven (zie pagina 215).
- Als de rouwende niet naar de begrafenis gaat en niet samen zit met de rouwenden aldaar, dan gaan de 7 en 30 dagen van rouw voor hem/haar in nadat gemeld is (via telefoon of anderzijds) dat de begrafenis heeft plaatsgevonden. [HT, 05-09-2021] De 11 en 12 maanden tellen vanaf het overlijden zoals gewoonlijk.
- Als de rouwende niet naar de begrafenis gaat, maar wel Sjiebnga gaat zitten bij de andere rouwenden dan sluit hij zich bij hen aan met betrekking tot alle rouwperioden. De perioden van 7 en 30 dagen zijn dus verkort met de dagen tot hij zich bij de hen voegde.

Als het bericht na 30 dagen wordt ontvangen (שמועה רחוקה) dan gelden bovengenoemde regels niet. Omdat deze situatie in onze tijd zeer uitzonderlijk is, wordt men in voorkomende gevallen naar het Rabbinaat verwezen voor instructies.

Enkele aanwijzingen voor de Chazzan

Mienjan

Als er geen Minjan (מנין - 10 joodse mannen) is mag alles worden gezegd, met uitzondering van Kadiesj en Kedoetsja (קדיש וקדושה).

De begrafenis

Hespediem (lijkredes) en Hakafot (rondgangen) worden alleen gedaan als er Techinot (smeeke-gebeden) worden gezegd, dus bv niet op vrijdagmiddag (zie pagina 146).

Tijdens de Sjiebnga

Alle diensten tijdens de Sjiebnga worden afgesloten met צידוק הדין gevolgd door Hasjkaba en בילע המות, eventueel afgesloten met Miesjnajot en קדיש דרבנן door de rouwenden, zoals elders te vinden in dit boek. Als Ngarbiet aansluitend aan Miencha wordt gelezen, dan zegt men de צידוק הדין etc. alleen na Ngarbiet. Uitgaande Saba zegt men geen צידוק הדין. [TKP pagina 243] Haleel wordt wel gezegd, maar niet gezongen.

In principe als de Mietswa plaatvond op Beth Haïm te Ouderkerk aan de Amstel dan wordt op de eerste Saba na de begrafenis, vóór Moesaf, de grote Hasjkaba gezegd, inclusief de Offertas voor familie en vrienden (um שמתנדב).

Einde Sjiebnga (opstaan)

1. Als de Mietswa op maandag tot vrijdag plaatsvindt, eindigt de Sjiebnga op de 7de dag, waarbij de dag van de Mietswa telt als de eerste dag, en een klein uurtje op de 7de dag als de gehele 7de dag.
  - Sjachriet als gewoon bij Sjiebnga, incl. צדיק אתה Hasjkaba & בילע המות, eventueel Offertas, משניות & קדיש דרבנן. Bij een kind onder Bar/Bat Mietswa wordt geen Hasjkaba gezegd. Bij een persoon met een titel wordt het צדיק אתה gezongen.
  - Zitten een klein uurtje na Sjachriet. Daarna de Pesoekiem (לא יבא עוד) (pagina 164).
  - Dan opstaan. Heren worden door de Chazzan “opgetrokken”, dames door een vrouw. Daarna doen de rouwenden leren schoenen aan en de gescheurde kleding uit.
2. Als de Mietswa op zondag plaatsvond:
  - De Sjiebnga stopt vlak voor aanvang Saba (een klein uurtje) en eindigt op Saba.
  - Geen Pesoekiem, geen opstaan zoals onder punt 1, maar klaarmaken voor Saba. Men mag niet wassen maar wel schone kleding aandoen. Miencha naar Snoge, zonder enige beperkingen.
  - Op Saba ochtend komen de rouwenden vóór de Parasa voor de Hechal staan, waar de Chazzan voor hen Offertas (מי שברך) maakt.
3. Elk invallend Feest maakt een eind aan de Sjiebnga, zelfs als de Mietswa ingaande Feest heeft plaatsgevonden mits men een klein uurtje Sjiebnga heeft gehouden. [SH pagina 210]

Gebruiken bij ziekte en sterven

- Na het middaggebed (מנחה) zal de Chazzan het צדיק אתה uitspreken zonder בילע המות [SH 180R], gevolgd door Hasjkaba en Offertas (מי שברך) voor de rouwenden. De verzen “לא יבא עוד שמשך” worden niet gezegd.
  - Als Feest op zondag valt, dan worden de rouwenden op Saba vóór de Parasa van middaggebed (מנחה) voor de Hechal geroepen. De Chazzan zal de Offertas (מי שברך) maken voor de rouwenden.
4. Opstaan door middel van Offertas (מי שברך) voor de rouwenden wordt ook gedaan als de Sjiebnga eindigt op:
    - 9 Ab: na Miencha tijdens de Tassas collecte (Sedaca),
    - Poeriem: tijdens Sjachriet, vóór de Megila.
  5. Opstaan op Chanoeka: zoals gewoon (hierboven punt 1)
  6. Opstaan op Poeriem: als op Saba (hierboven 2, 3de punt), dus vóór de Parasa een Mie Sjeberach voor de rouwenden.

Einde Sjelosjiem

1. De Sjelosjiem rouwperiode eindigt 's morgens op de 30ste dag vanaf de begrafenis.
2. Bij Jiesjtabach (ישתבח) gaan de Abeliem achter de Teba laag zitten. Na עלינו draait de Chazzan zich richting rouwenden en spreekt het צדיק אתה uit, gevolgd door Hasjkaba (השכבה), Offertas (מי שברך) en ה' צבאות. daarna zeggen de rouwenden קדיש יהא שלמא. Tot slot zegt de Chazzan tegen de rouwende zonen dat zij hun baard mogen scheren.
3. Als het einde van de Sjelosjiem op Saba valt dan wordt de opheffing op vrijdagochtend gedaan op de gewone manier, zoals onder punt 2 hierboven beschreven.
4. Elk invallend Feest maakt een eind aan de Sjelosjiem, behalve voor kinderen die rouwen om hun ouders.
  - Als de Sjiebnga reeds is voltooid dan geschiedt het opheffen der Sjelosjiem ingaande Feest in de ochtend, zoals in punt 2 hierboven beschreven,
  - Als de Sjiebnga al is voltooid en Feest op zondag valt, dan worden de Sjelosjiem vrijdagochtend opgeheven. Opheffen gaat zoals in punt 2 hierboven. In dit geval mag men zich vrijdagmiddag scheren maar niet in Medianos (Chol Hamonged חול המועד),

Gebruiken bij ziekte en sterven

- Als de Sjiebnga eindigt ingaande Feest, dan geschiedt het opstaan van de Sjiebnga na Sjachriet zoals gewoon en het opheffen van de Sjelosjiem na Miencha zoals bij Sjiebnga (zie pagina 227 punt 3, sub 1). In dit geval mag men zich in de namiddag scheren maar niet in Medianos (Chol Hamonged חול המועד),
  - Als de Sjiebnga eindigt Saba ingaande Feest, dan geschiedt het opstaan van de Sjiebnga op Saba morgen na Sjachriet en het opheffen van de Sjelosjiem na Miencha. In dit geval mag men zich in Medianos (Chol Hamonged חול המועד) scheren maar niet op vrijdag.
5. Als er op dezelfde dag zowel een Sjiebnga als een Sjelosjiem eindigen, dan moet men eerst de Sjiebnga opheffen (opstaan) en pas daarna de Sjelosjiem.

De steenzetting

De onthulling wordt niet gedaan op dagen waarop geen Techinot (smeekebeden) worden gezegd (zie pagina 146).

Einde 11 & 12 maanden

De 11 en 12 maanden voor kinderen over hun ouders worden geteld vanaf de Joodse sterfdatum. Het opheffen van de 11 maanden is gelijk aan het opheffen van de Sjelosjiem (zie pagina 228). Voor de 12 maanden is geen opheffing.

Als deze dag op Saba of Feest valt, wordt de opheffing op vrijdag of ingaande Feest gedaan.

Tsedaka

Het is een goed gebruik om Tsedaka (liefdadigheid, giften aan armen) te geven voor de zielenrust van de overledene.

צדקה תציל ממות

Caridade Escapa de Morte

Tsedaka zal redden van de dood.

Om deze reden worden er in Ouderkerk tijdens de maaltijd voor de rouwende(n) twee Tsedaka bussen neergezet. Het is gebruikelijk om ook in het huis van de rouwende(n) gedurende de Sjiebnga-week een Tsedaka bus neer te zetten.

Gebruikte termen

Voor het gemak van de lezer worden hieronder enkele veelvoorkomende begrippen uitgelegd.

- Aninoet - אנינות: de rouwperiode tussen het overlijden en de begrafenis.
- Abeel - אבל: aanduiding voor een joodse rouwende persoon.
- Abeliem - אבלים: aanduiding voor meerdere rouwende personen.
- Besam - ברכת המזון: ook wel "bensjen": dankgebed na het eten van brood.
- Beth Haïm - בית חיים: begraafplaats. Tevens naam van de begraafplaats te Ouderkerk aan de Amstel.
- Doechan - דוכן, ברכת כהנים: priesterzegen, uitgesproken op Saba en Feestmorgen.
- Habdala - הבדלה: gebed ter afsluiting van de Saba.
- Hagomeel - הגומל: dankzegening door iemand die is genezen, die een zee/vliegreis heeft gemaakt of uit de gevangenis is gekomen (volgens שו"ע או"ח ר"ט). Dit wordt meestal gezegd voor de open Hechal, ook door dames, gevolgd door Offertas voor de betrokkene.
- Hasjkaba - השכבה: gebed voor de zielenrust van een overledene.
- Hespeed - הספד: lijkrede, uitgesproken op de begraafplaats op dagen met Techinot.
- Kadiesj - קדיש: gebed om de naam van G'd te heiligen, onder andere uitgesproken tijdens de begrafenis en door kinderen die rouwen over hun ouders.
- Keringa - קריעה: het scheuren van de bovenkleding bij het (bericht van) overlijden.
- Matseba - מצבה: grafsteen.
- Medianos - חול המועד - Chol Hamonged: De tussendagen van Pesach en Soekot.
- Miencha - מנחה: middaggebed.
- Mietswa - מצוה: in deze context begrafenis. In bredere zin is een Mietswa een gebod.
- Moesaf - מוסף: extra gebed in de ochtend van Saba, Rosj Chodesj en Feestdagen.
- Ngarbiet - ערבית: avondgebed.
- Offertas - מי שברך - Mie Sjeberach: zegening voor een persoon, gevolgd door een financiële gift.

Gebruiken bij ziekte en sterven

- Oneen - אונן: aanduiding voor de rouwende vanaf het overlijden tot het bedekken van het graf.
- Parasa – פרשה: (wekelijkse) Toralezing.
- Rodeamentos - הקפות - Hakafot: zeven omgangen, gemaakt op de begraafplaats bij een overleden man op dagen met Techinot.
- Rogativa - מצלאין לחולה – Metsala'ien Lacholee: gebed voor een ernstig ziek persoon.
- Sjelosjiem - שלושים: 30 dagen van rouw, geteld vanaf de begrafenis.
- Sjiebnga - שבעה - ook wel “sjiwwē”: zeven dagen van rouw, beginnende meteen na de begrafenis.
- Sjachriet - שחרית: ochtendgebed.
- Sjemang – שמע: in deze context ook wel “sjemot” of “sjeimes”: gebed uitgesproken door de aanwezigen tijdens het sterven.
- Sjemoenga - שמועה: bericht van overlijden.
- Tahara - טהרה: rituele wassing door Lavadores/Lavadrices.
- Techinot - תחינות: smeekgebeden, uitgesproken tijdens het ochtend- en middaggebed, maar niet op onder andere vrijdagmiddag, Saba, Rosj Chodesj en Feestdagen (volledige lijst zie pagina 146).
- Tefilien - תפילין: gebedsriemen.
- Tsidok Hadien - צידוק הדין: gebed waarin wij de rechtvaardigheid van G'd, onder andere met betrekking tot het sterven, accepteren.
- Widoei - וידוי: zondebelijdenis, uitgesproken door iemand in levensgevaar. Ook uitgesproken tijdens de Selichot en op Kipoer.
- Zeven verwanten - שבע קרובים - Sjeva Kerobiem: zeven familieleden waarvoor men moet rouwen, te weten: vader, moeder, broer, zuster, zoon, dochter en echtgenoot/echtgenote waarvan hij/zij niet is gescheiden (חופה ולא גט). Voor een half broer/zuster van moeders kant moet een Koheen wel rouwen, maar mag hij niet ontreinigen (מטמא למת) – in het huis van de overleden zijn, dan wel de begraafplaats betreden).

Gebruikte afkortingen van bronnen:

- DZB: Mondeling van drs D. Zecharja Baruch
- HT: Chacham Toledano
- Mbl: Menasse ben Israel, Thesouro dos Dinim, 1645
- RJBS: Rabbijn Serfaty
- SH: Seder Hazzanut Bradon, uitgave J. Meijer, ca 1950 (L=links, R=rechs)
- SHBC: Seder Hazzanut Bradon, kopie A (Bram). Lopes Cardozo, ca 1938
- TKP: Tefilot Kol Pé uitgave 1928

Gebruiken bij ziekte en sterven

Jaartijdtabel

Voornaam:		Achternaam:	
Joodse naam:			
Overleden	Alg. datum: 19__	Joodse datum 57__	
Veld:		Rij:	Graf:

Voornaam:		Achternaam:	
Joodse naam:			
Overleden	Alg. datum: 20__	Joodse datum 57__	
Veld:		Rij:	Graf:

Voornaam:		Achternaam:	
Joodse naam:			
Overleden	Alg. datum: 20__	Joodse datum 57__	
Veld:		Rij:	Graf:

Voornaam:		Achternaam:	
Joodse naam:			
Overleden	Alg. datum: 20__	Joodse datum 57__	
Veld:		Rij:	Graf:

Voornaam:		Achternaam:	
Joodse naam:			
Overleden	Alg. datum: 20__	Joodse datum 57__	
Veld:		Rij:	Graf:

Voornaam:		Achternaam:	
Joodse naam:			
Overleden	Alg. datum: 20__	Joodse datum 57__	
Veld:		Rij:	Graf:

Fonetische teksten

Uitspraak: ù als in bus; ġ als in het Engelse gate

Bij het scheuren

Vertaling op pagina 125

Baroech ata Adonai Eloheenoë melech hangolam, dajan ha'emet.	ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם דין האמת:
--	---

Vihi nongam (voor en tijdens het lopen)

Vertaling op pagina 119

<p>Vihi nongam Adonai Eloheenoë ngalenoë oemangase jadeenoë konùna ngalenoë oemangase jadeenoë konùneehoe.</p> <p>Josjeb bùseter ngeljon bùsteel Sjadai jietlonan. Omar laDonai machsi oemtsoedati Elohai ewtach bo. Kie hoe jatsilùcha mipach jakoesj mideber hawot. Bù'ebrato jasech lach vùtachat kùnafaw techese tsina wùsochera amito. Lo tira mipachad laila meecheets jangoef jomam. Mideber baofel jahaloch miketeb jasjoed tsahoraim. Jipol mistidùcha elef oerbaba miminecha eelega lo jìġasj. Rak bùngeenecha tabiet vùsjiloemat resjangiem tirnge. Kie ata Adonai machsi ngeljon samta mùngonecha. Lo-tù'oene elecha ranga vùnechang lo jikrab bù'aholecha. Kie mal'achav jùtsave-lach liesjmorcha bùchol dùrachecha. Ngal kapajiem jisa'oencha pen-tiġof ba'eben rach'lecha. Nagl-sjachal wafeten tiedroch tiermos kùfier wùtanien. Kie bie chasjak wa'afalùteehoe asaġùbeehoe kie-jadang sjùmi. Jiekraeni wù'engeneehoe ngimo anochi bùtsara achalùtseehoe wa'achabùdeehoe. Orech jamiem asbingeehoe wùar'eehoe bisjoengatie.</p>	<p>ויהי נעם אדני אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו:</p> <p>ישב בסתר עליון בצל שדי יתלונן: אמר ליי מחסי ומצודתי אלהי אבטח-בו: כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות: באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה צנה וסתרה אמתו: לא-תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם: מדבר באפל יהלך מקטב ישוד צהרים: יפל מצדך אלהי ורבבה מימיך אליך לא יגש: רק בעיניך תביט ושלמת רשעים תראה: כי-אתה יי מחסי עליון שמת מעונך: לא-תאנה אליך רעה ונגע לא-יקרב באהליך: כי מלאכיו יצוה-לך לשמרך בכל-דרךך: על-כפיים ישאונוך פן-תגף באבן רגלך: על-שחל ופתן תדרוך תרמס כפיר ותנן: כי בי חשק ואפלטו אשגבהו כידע שמי: יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו: אך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי:</p>
---	---

Rondgangen Ouderkerk

Vertaling op pagina 147

Racheem na ngalaw eel Elohiem chajiem,
oemelech ngolam kie ngimùcha mùkor
chajiem.

Wùtamied jithaleech bù'artsot hachajiem;
wùtanoeach nafsjo bitsror hachajiem.

Chazzan: Wùtamied

Chanoen bùrob rachamaw jùchapeer et
ngawonaw, oemangasaw hatobiem jih'joe
lùneched ngeenaw, wùjih'jee lùngoemato
ngim kol-nee'eemanaw, wùjithaleech
lùfanaw bù'artsot hachajiem.

Wùtamied ..... **Chazzan: Wùtamied**

Zichron tob jih'je lo lifnee Tsoero, lùhanchiel
cheel jotsùro lùhağie'a oro, lùkajeem
chezjono wùhechjon ma'amaro, kie bùritie
hajùta ito hachajiem wùhasjalom,
wùtanoeach nafsjo bitsror hachajiem.

Wùtamied ..... **Chazzan: Wùtamied**

Sjangaree sjamajim tiemtsa nieftachiem,
wùngier sjalom techeze oemiesjkenot
miewtagiem, oemalachee hasjalom
likratùcha sùmechiam, wùchoheen hağadol
lùkabelcha jangamod, wù'ata leech lakeets
wùtanoeach wùtangamod.

Wùtamied ..... **Chazzan: Wùtamied**

רחם נא עליו אל אלהים חיים. ומלך
עולם כי עמך מקור חיים:
ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים:
חזן: ותמיד

חנון ברוב רחמיו יכפר את עונו.
ומעשיו הטובים יהיו לנגד עיניו.
ויהיה לעומתו עם כלנאמניו. ויתהלך
לפניו בארצות החיים:
ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים: **חזן: ותמיד**

זכרון טוב יהיה לו לפני צורו.
להנחיל חיל יוצרו להגיה אורו.
לקיים חזיונו והגיון מאמרו. כי בריתי
היתה אתו החיים והשלוש. ותנוח
נפשו בצרור החיים:
ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים: **חזן: ותמיד**

שערי שמים תמצא נפתחים. ועיר
שלוש תחזה ומשכנות מבטחים.
ומלאכי השלוש לקראתך שמתים.
וכהן הגדול לקבלך יצמוד. ואתה לך
לקץ ותנוח ותצמוד:
ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים: **חזן: ותמיד**

Niesjmatùcha teeleech liem'ngarat
hamachpeela, oemisjam lakùroebiem sjam
Eel jiernge laha, wùsjam pienkees tükabeel
lùchan ngeden sjùbilaha, wùsjam techeze
ngamoed masjoech mielmangla, wùsjam
tangale lamarom wùlo bachoets tangamod,
wù'ata leech lakeets wùtanoe'ach
wùtangamod.

Wùtamied ..... **Chazzan: Wùtamied**

Sjangaree hamiekdasj jieftach Miecha'eel,
wijakrieb niesjmatùcha lùkorban liefnee Eel,
wùjietchabeer ngimùcha hamal'ach
hağo'eel, ngad sjangaree ngarabot asjer sjam
Jisraeel, bùnongam makom ze tùhie zoche
langamod, wù'ata leech lakeets wùtanoe'ach
wùtangamod.

Wùtamied ..... **Chazzan: Wùtamied**

Tùhie nafsjàcha tsùroera bitsror hachajiem,
Ngiem rasjee jùsjibot wùrasjee chaloejot,
ngiem Jisrù'eeliem wùchonhaniem
oelwi'jiem, wùngiem sjebang kitot sjel
tsadikiem wachasidiem, oebchan ngeden
tanoe'ach wùtangamod, wù'ata leech
lakeets wùtanoe'ach wùtangamod.

Wùtamied ..... **Chazzan: Wùtamied**

נשמתך תלך למערת המכפלה. ומשם
לפרובים שם אל ירעה לה. ושם פנקס
תקבל לגן עדן שבילה. ושם תחזה
עמוד משוף מלמעלה. ושם תעלה
למרום ולא בחוץ תעמוד. ואתה לך
לקץ ותנוח ותעמוד:

ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים: **חזן: ותמיד**

שערי המקדש יפתח מיכאל. ויקריב
נשמתך לקרבן לפני אל. ויתבר עמך
המלאך הגואל. עד שערי ערבות אשר
שם ישראל. בנועם מקום זה תהי
זוכה לעמוד. ואתה לך לקץ ותנוח
ותעמוד:

ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים: **חזן: ותמיד**

תהי נפשך צרונה בצרור החיים. עם
ראשי ישיבות וראשי גליות. עם
ישראלים וכהנים ולוויים. ועם שבע
כתות של צדיקים וחסידים. ובגן עדן
תנוח ותעמוד. ואתה לך לקץ ותנוח
ותעמוד:

ותמיד יתהלך בארצות החיים. ותנוח
נפשו בצרור החיים: **חזן: ותמיד**

Kadiesj voor rouwenden

Vertaling op pagina 35

Jietğadal wùjietkadasj sjùmeehee rabaa
(ameen).

Bùngalùma die bùra chir'ngoeteehee,
wiejamliech malchoeteehee, wiejatsmach
poerkaneehee, wikareeb mùsjiecheehee
(ameen).

Bùchajeechon oebjomeechon oebchajee
dùchol bet Jisra'el, bangachalaa oebizman
kariëb wù'imroe ameen (ameen).

**(gemeente: ameen Jùhee sjùmeehee raba
mùbarach, lùngalam lùngalùmee ngalmaja
jietbarach)**

Jùhee sjùmeehee raba mùbarach, lùngalam
lùngalùmee ngalùmaja jietbarach,
wùjiesjtabach wùjietpa'ar wùjietromam
wùjietnasee, wùjiethadar wùjiet'ngalee
wùjiethalal, sjùmeehee dùkoedùsja bùriech
hoe (ameen). Lùngeela mien kol birchata
sjirata tiesjbùchata wùnechamata,
da'amiran bùngalema wù'imroe ameen
(ameen).

Jùhee sjùlama raba mien sjùmaja (chajiem),
chajiem wùsabang wisjoenga wùneechama,
wùsjeezaba oerfoe'a, oech'oela oeslich
wùchapara, wùreewach wùhatsala, lanoe
oelchol ngamo Jisra'eel wù'iemroe ameen
(ameen).

Ngosee sjalom biemromav, hoe
bùrachamav jangasee sjalom ngaleenoe,
wùngal kol ngamo Jisra'eel, wù'iemroe
ameen (ameen).

יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. (קהל:
אָמֵן) בְּעֵלְמָא דִּי בְּרָא כְרַעוּתָהּ, וַיִּמְלִיךְ
מַלְכוּתָהּ, וַיִּצְמַח פְּרֻקְנֵיהּ, וַיִּקְרַב
מְשִׁיחָהּ, (קהל: אָמֵן)
בְּחַיֵּיכוּן וּבְיוֹמֵיכוּן, וּבְחַיֵּי דְכָל־בֵּית
יִשְׂרָאֵל בְּעַגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב וְאִמְרוּ
אָמֵן:

**(קהל: אָמֵן יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ,
לְעָלְמָא לְעָלְמֵי עָלְמַיָּא יְתַבְרַךְ)**

יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ, לְעָלְמָא לְעָלְמֵי
עָלְמַיָּא יְתַבְרַךְ, וַיִּשְׁתַּבַּח וַיִּתְפָּאֵר
וַיְתַרְוֵם וַיִּתְנַשֵּׂא וַיִּתְהַדָּר וַיִּתְעַלֶּה
וַיִּתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְקוּדְשָׁא בְרִיךְ הוּא,
(קהל: אָמֵן) לְעֵילָא מִן כָּל־בְּרַכְתָּא
שִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא וְנַחְמָתָא, דְאִמְרִין
בְּעֵלְמָא, וְאִמְרוּ אָמֵן (קהל: אָמֵן)

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא, (קהל:
חַיִּים) חַיִּים, וְשָׁבַע, וַיְשׁוּעָה וְנַחְמָה,
וְשִׁיזָבָא, וְרַפּוּאָה, וְגֵאוּלָּה וְסְלִיחָה,
וְכַפְרָה, וְרוּחַ וְהַצְלָה לְנוּ וּלְכָל־עַמּוּ
יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן (קהל: אָמֵן):

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמֵרוֹמֵי, הוּא בְּרַחְמֵי
יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל־עַמּוּ יִשְׂרָאֵל,
וְאִמְרוּ אָמֵן (קהל: אָמֵן):

Kadiesj na het leren

Vertaling op pagina 43

Jietğadal wùjietkadasj sjùmeehee rabaa
(ameen).

Bùngalùma die bùra chier'ngoeteehee,
wiejamliech malchoeteehee, wiejatsmach
poerkaneehee, wikareeb mùsjiecheehee
(ameen).

Bùchajeechon oebjomeechon oebchajee
dùchol bet Jiesra'el, bangachalaa oebiezman
kariëb wù'imroe ameen (ameen).

**(gemeente: ameen Jùhee sjùmeehee raba
mùbarach, lùngalam lùngalùmee ngalmaja
jietbarach)**

Jùhee sjùmeehee raba mùbarach, lùngalam
lùngalùmee ngalùmaja jietbarach,
wùjiesjtabach wùjietpa'ar wùjietromam
wùjietnasee, wùjiethadar wùjiet'ngalee
wùjiethalal, sjùmeehee dùkoedùsja bùriech
hoe (ameen). Lùngeela mien kol bierchata
sjierata tiesjbùchata wùnechamata, da'amiran
bùngalema wù'imroe ameen (ameen).

Ngal Jisra'eel wù'ngal rabanan wù'ngal
talmiedeehon wù'ngal kol talmidee
talmiedeehon dùngaskien bù'orajta kadiesjta,
die bù'atraa hadeen wùdie bùchol atar wù'atar,
jùhee laanaa oelhon china wùchiesda
wùrachamee mien kodam mareehee sjùmaja
wù'ar'ngaa wù'imroe ameen. (ameen)

Jùhee sjùlama raba mien sjùmaja (chajiem),
chajiem wùsabang wiesjoenga wùneechama,
wùsjeezaba oerfoe'a, oech'oela oeslicha
wùchapara, wùreewach wùhatsala, lanoe
oelchol ngamo Jiesra'eel wù'imroe ameen
(ameen).

Ngosee sjalom bimromav, hoe bùrachamav
jangasee sjalom ngaleenoe, wùngal kol ngamo
jisra'eel, wù'iemroe ameen (ameen).

יתגדל ויתקדש שמה רבא. (קהל):
אמן) בעלמא די ברא כרעותה,
וימליך מלכותה, ויצמח פרוקנה,
ויקרב משיחה, (קהל: אמן)
בתיכון וביומיון, ובחיי דכלבית
ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו
אמן:

**(קהל: אמן יהא שמה רבא מברך,
לעלם לעלמי עלמיא יתברך)**

יהא שמה רבא מברך, לעלם
לעלמי עלמיא יתברך, וישתבח
ויתפאר ויתרום ויתנשא ויתגדר
ויתעלה ויתהלל שמה דקודשא
ברוך הוא, (קהל: אמן) לעילא
מן כלברכתא שירתא תשבכתא
ונחמתא, דאמירן בעלמא, ואמרו
אמן (קהל: אמן)

על ישראל ועל רבנן ועל
תלמידיהון, ועל כלתלמידי
תלמידיהון, דעסקין באורייתא
קדישתא די באתרא הדין ודי
בכלאתר ואתר, יהא לנא ולהון
חנא וחסדא ורחמי מן קדם מאריה
שמיא וארעא ואמרו אמן (קהל):
אמן:

יהא שלמא רבא מן שמיא, (קהל):
חיים) חיים, ושבע, וישועה
ונחמה, ושיזבא, ורפואה, וגאולה
וסליחה, וכפרה, ורוח והצללה לנו
ולכלעמו ישראל ואמרו אמן
(קהל: אמן):

עשה שלום במרומי, הוא ברחמי
יעשה שלום עלינו ועל כלעמו
ישראל, ואמרו אמן (קהל: אמן):

Kadiesj in het Rodeamentos-huis

Vertaling op pagina 161

Jietğadal wùjietkadasj sjùmeehee rabaa
(ameen).
Dùhoe ngatied lùchad'ta ngalma, oel'acha'a
meetaja, oelsjach'lala heechala, oelmifrak
chajaja, oelmievnee karta die'roesj'leem.
Oel'mengekar poelchana da'alielaja me'arnga.
Oel'ataba poelchana jakira diesj'amaja
lehad'rehee wùzivehee wie'karehee. (ameen).
Bùchajeechon oebjomeechon oebchajee dùchol
bet Jisra'el, Bangachalaa oebiezman karieb
wù'iemroe ameen (ameen).

**(gemeente: ameen Jùhee sjùmeehee raba
mùbarach, lùngalam lùngaleemee ngaleemaja
jietbarach)**

Jùhee sjùmeehee raba mùbarach, lùngalam
lùngaleemee ngalùmaja jietbarach,
wùjiesjtabach wùjietpa'ar wùjitromam
wùjitnasee, wùjithadar wùjit'ngalee wùjithalal,
sjùmeehee dùkoedsja bùriech hoe (ameen).
Lùngeela min kol birchata sjierata tisjbùchata
wùnechamata, da'amieran bùngalema wù'imroe
ameen (ameen).

Tiet'kùlee charba wùchafna oemotana
oemar'ngien biesjien. Jangdee mie'nana
oeminchon oeme'ngal ngamehee Jiesra'eel
wù'imroe ameen (ameen).

Jùhee sjùlama raba min sjùmaja (chajiem),
chajiem wùsabang wiesjoenga wùneechama,
wùsjeezaba oerfoe'a, oech'oela oesliecha
wùchapara, wùreewach wùhatsala, lanoe
oelchol ngamo Jiesra'eel wù'iemroe ameen
(ameen).

Ngosee sjalom biemromav, hoe bùrachamav
jangasee sjalom ngaleenoe, wùngal kol ngamo
Jisra'eel, wù'iemroe ameen (ameen).

יִתְגַּדַּל וַיִּתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. (קהל :
אָמֵן) דְּהוּא עֲתִיד לְחַדְתָּא עֲלֵמָא.
וּלְאַחָא מִתְיָא. וּלְשַׁכְּלָא
הֵיכְלָא. וּלְמִפְרָק חֵיָא. וּלְמַבְנָא
קַרְתָּא דִּירוּשְׁלָם. וּלְמַעְקַר
פּוֹלְחָנָא דְאַלִּילָא מְאַרְעָא.
וּלְאַתְבָּא פּוֹלְחָנָא יְקִירָא דְשְׁמֵיָא
לְהַדְרִיָּה וְזִיוִיָּה וַיְקַרְיָהּ: (קהל :
אָמֵן) בְּחַיִּיכוּן וּבְיוֹמֵיכוּן וּבְחַיֵּי
דְכָל־בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּעַגְלָא וּבְזִמְן
קָרִיב וְאַמְרוּ אָמֵן (קהל : אָמֵן):

**(קהל : אָמֵן יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ
לְעָלָם לְעָלְמֵי עֲלֵמָא יְתְבָרַךְ)**

יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ, לְעָלָם
לְעָלְמֵי עֲלֵמָא יְתְבָרַךְ, וַיִּשְׁתַּבַּח
וַיִּתְפָּאֵר וַיִּתְרוֹמֵם וַיִּתְנַשֵּׂא וַיִּתְהַדָּר
וַיִּתְעַלֶּה וַיִּתְהַלַּל שְׁמֵהּ דְקוּדְשָׁא
בְּרִיךְ הוּא, (קהל : אָמֵן) לְעֵילָא
מִן כָּל־בְּרַכְתָּא שִׁירְתָּא תְּשַׁבְּחָתָא
וְנַחְמָתָא, דְאַמְרִין בְּעֲלֵמָא, וְאַמְרוּ
אָמֵן (קהל : אָמֵן):

תְּתַפְּלֵי חַרְבָּא. וְכַפְנָא. וּמּוֹתָנָא.
וּמְרַעֲזִין בִּישׁוּן. יַעֲדֵי מַנְנָא וּמַנְכּוּן
וּמַעַל עַמִּיָּה יִשְׂרָאֵל וְאַמְרוּ אָמֵן
(קהל : אָמֵן):

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמֵיָא,
(קהל : חַיִּים) חַיִּים, וְשַׁבְּע,
וַיִּשׁוּעָה וְנַחְמָה, וְשִׁיזְבָּא,
וְרַפּוּאָה, וְגֵאוּלָּה וְסְלִיחָה,
וְכַפְרָה, וְרוּחַ וְהַצְּלָה לָנוּ
וּלְכָל־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאַמְרוּ אָמֵן
(קהל : אָמֵן):

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו, הוּא
בְּרַחְמָיו יַעֲשֵׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל
כָּל־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, וְאַמְרוּ אָמֵן
(קהל : אָמֵן):

Oemacha Diemnga

Deel 2

Gebruiken bij ziekte en sterven

Volgens de Amsterdams Portugese traditie